

Pálinkás József

Hogyan jussunk el oda, ahova indultunk?

*Gondolatok
a fenntartható növekedésről
és a pénzügyi kockázatokról*

Mi a legnagyobb kockázat a közlekedésben? Az, hogy az autósok, a gyalogosok, a közlekedésben résztvevők nem tartják be a szabályokat. Mi a legnagyobb kockázat az állampénzügyek területén? Ugyanez, a szabályok be nem tartása és figyelmen kívül hagyása.

Talán furcsa az előbbi párhuzam, pedig csak arra mutat rá, hogy többemű és többrésztvevős rendszerekben a mindenki által ismert és mindenkire vonatkozó szabályok betartása a jó működés alapja.¹

A NÖVEKEDÉSRŐL

Mindezek tükrében feltehetjük a kérdést, hogy fenntartható-e a gazdasági növekedés? A kérdés komplex, de annyi bizonyosan állítható, hogy a hagyományos értelemben vett anyagi növekedés korlátlan ideig nem fenntartható. A fizika tudományának meghatározásával élve: véges rendszerben végtelen növekedés nem képzelhető el. Érdeemes ebből az általános szabályból kiindulni. Hiszen 1 százalékos növekedés esetén 70 év alatt, 5 százalékos

növekedésnél pedig már alig több mint 15 év alatt meg kellene kétszereződni egy rendszer méretének, esetünkben a (világ)gazdaság kibocsátásának. Ez hosszú távon nyilvánvalóan nem fenntartható fejlődés.

Érdeemes az elmúlt évtizedek, évszázadok gazdasági növekedését áttekinteni annak érdekében, hogy megtudjuk, miből is alakult ki a közgondolkodást meghatározó végtelen gazdasági növekedés dogmája.

A tudományos tapasztalatokból egyrészt az vonható le, hogy a növekedés egyik nélkülözhetetlen eleme a többlettermelés. Az úgynevezett ajándékgazdaságokban nem keletkezik többlet: amit összeszedtek, azt elosztották a családban – e gyakorlat tulajdonképpen a mai családokban is megfigyelhető. A fejlődés következő szakaszában, az úgynevezett kereskedelmi gazdaságokban már létrejött a többlet és kialakult az ezzel való kereskedelem. Innen szinte egyenes út vezet a mai értelemben vett piacgazdasághoz, aminek szabályszerűségeit, törvényeit először *Adam Smith* írta le a XVIII. században. Ez a berendezkedés már teljesen a többlettermelésen alapul.

A gazdasági növekedés másik meghatározó eleme a népesség növekedése, tulajdonképpen

¹Levelezési e-cím: elnokseg@titkarsag.mta.hu

a gazdaságtörténet nagy részében kizárólag a népesség növekedése miatt bővült a világgazdaság. Ezért – a közgondolkodással ellentétben, miszerint a mai értelemben vett növekedés általánosnak tekinthető – arról csak a technológiai fejlődés megjelenése óta, nagyságrendileg 1750 óta beszélhetünk. Ezt megelőzően a gazdaság lényegében nem nőtt, a paradigmaváltást az energia iparszerű termelése, a gőzgép, majd a robbanómotor megjelenése tette lehetővé. Az elektromosság és a vezetékes víz elterjedése tekinthető a második, az informatika térnyerése pedig a harmadik ipari forradalom alapjainak. Ki kell emelni, hogy a technológiai fejlődéssel párhuzamosan a pénz is egy föltöbbsé bonyolult eszközzé vált, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azokat a technikákat, amelyekkel megpróbálnak pénzből pénzt „csinálni”. Ezzel el is jutottunk a növekedésnek még egy fontos, ha nem a legfontosabb eleméhez: a finanszírozáshoz, ami a pénz megjelenéséhez kapcsolódik.

Nyilvánvaló, hogy a pénzügyi kockázatok felméréséhez elengedhetetlen a pénz fogalmának, funkcióinak ismerete. A pénz egykoron a csere elősegítésére jött létre (csereeszköz), aminek segítségével könnyített barterkereskedelmet lehetett folytatni a közösség által elfogadott szabályok segítségével. A pénz ezen felül értéket is mér (értékmérő eszköz), amely segítségével különböző áruk értéke összehasonlíthatóvá válik. Mindezen felül a pénz értéktárolásra is alkalmas (felhalmozási eszköz): tulajdonképpen e funkció fejlődésével indulhatott meg a bankrendszer fejlődése is, aminek alapja az értékek tárolásáról kiállított elismervények kiadása volt. A növekedés szempontjából különösen fontosak a bankok, hiszen a bankrendszerre az a jellemző, hogy bankban tárolt érték sokszorosát helyezik ki hitel formájában.

Problémát jelent a már említett fenntarthatatlanságon túl az is, hogy a növekedést általános közgazdasági dogmának tartjuk, ami

mindenre megoldást jelent, illetve hogy a növekedést tekintjük a jólét szinte egyetlen indikátorának: a növekedés több munkahelyet, magasabb hozamot, több fogyasztót jelent. Kétségtelenül bonyolítja a helyzetet ugyanakkor, hogy a felhalmozott javak fedezetének nagy része a növekedés ígéletén alapul. Például a nyugdíjrendszer fenntarthatósága sem csak a megtakarítás tényén múlik, hanem – mivel e megtakarításokat befektették – azon is, hogy van-e növekedés. Ebből következően az is baj, ha a növekedést túldimenzionáljuk: ilyenkor ugyanis buborékok keletkeznek, amelyek eredményeképpen végső soron nem lesz növekedés, így a befektetések sem fognak megtérülni. A növekedés ezen felül a finansziális rendszer alapja is, hiszen ha nincs növekedés, akkor nincs új pénz a rendszerben, még a kamatokot sem tudjuk visszafizetni, nemhogy a tőkét – ezért mondhatjuk, hogy korunk pénzügyi rendszere gyakorlatilag egy globális piramisjáték.

AZ ÚJ GAZDASÁGI VILÁGRENDRŐL

A főáramú gazdasági iskolák a leírtak ellenére egyetértenek abban, hogy a folyamatos növekedés reális és fenntartható cél. A kérdés csak az – és ez jelenti az alapvető nézeteltérést a keynesianus és a neoliberais gazdaságpolitikák között –, hogy e növekedés milyen eszközökkel érhető el: állami beavatkozással vagy kizárólag a gazdaság és a piac mechanizmusaira hagyatkozva. Alapvető hibája mindkét felfogásnak, hogy nem veszi figyelembe a természeti erőforrások végeességét. Azokat egyszerűen a tőke egy formájának tekinti, a tőke pedig – definíció szerint – helyettesíthető.

Vannak azonban olyan gazdasági tényezők, mint például az említett természeti erőforrások, amelyek nem helyettesíthetők. Ebből kifolyólag csak hosszú távon csökkenő megtérüléssel jellemezhető növekedés

képzelt el, és ennek a csökkenő mértékű növekedésnek egy stacionárius, azaz egyensúlyi gazdasági berendezkedéshez kell vezetnie. A jelenlegi növekedésalapú gazdaságot tehát át kell vezetni egy stacionárius gazdaságba. Ez jelentős kihívások elé állítja majd a gazdaság szereplőit, az államok vezetőit, valamint mindazokat, akik az állam pénzügyeit, a közpénzügyeket ellenőrzik.

Korunk egyik legnagyobb kérdése, hogy hogyan állunk át egy egyensúlyi, stacionárius gazdasági modellre, hiszen a mai értelemben vett növekedés véget fog érni, mert – ahogy fentebb említettem – elfognak a természeti erőforrások, illetve a növekedés jelentős negatív környezeti hatással jár együtt, valamint a finanszírozási rendszer nem fenntartható sem a finanszírozó, sem az adósok részéről.

A folyamatos növekedés erőltetése tulajdonképpen elszakadás a természet törvényeitől. A világ vezetőinek ezért fel kell ismernie azt, hogy egy stacionárius világban fogunk élni, ami alapvető változásokat kíván mind a pénzügyi (monetáris és finanszírozási) politikákban, mind pedig az ágazati politikákban (élelmiszer-, víz-, energia- és közlekedéspolitiká). Egyszóval komoly átalakulások lesznek a politika egészében és a mindennapi életben egyaránt. A stacionárius világhoz való adaptáció egy evolúciós folyamat, amelynek révén elkerülhetjük azt a világtörténelmi katasztrófát, amelyet a világgazdaság összeomlása jelent(het)ne.

Fontos kiemelni, hogy technikai és lokális értelemben lehet és van is növekedés a stacionárius gazdaságban is. Erre jó példa az Egyesült Államok, ahol az utóbbi években a munkanélküliség növekedése mellett is volt növekedés, azonban ez az állami beavatkozásnak, azaz nagyrészt verbális bravúroknak és a monetáris politika mennyiségi lazításának (*quantitative easing*) köszönhető. Ez akkor is igaz, ha a folyamatos pénznyomtatás csak tüneti kezelés és hosszú távon nem is fenntartható.

Felmerülhet bennünk, hogy ha a stacionárius gazdaságban nem létezik mai értelemben vett növekedés, akkor mi lesz helyette. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a gazdasági és egyben anyagi növekedés megszűnése nem jelenti az emberi életminőség javulásának végét: azaz egyensúlyi gazdaságban mai értelemben vett növekedés nincs, de élet és fejlődés van. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az „új rend” a verseny és a kooperáció viszonyában mást fog jelenteni, mint a mostani. A jelenlegi gazdaság egy kiélezett verseny, amelyben egyre kevesebb a nyertes és egyre több a vesztes. Az egyensúlyi gazdaság ezzel szemben egy együttműködésen alapuló gazdaság, hasonlóan a korábban említett családi gazdasághoz.

Az egyensúlyi gazdaságban is vannak olyan területek – elsősorban a szellemi/kulturális tevékenységek, a szolgáltatások –, ahol nincs korlátja a mai értelemben vett növekedésnek. Ez azonban nem fog a klasszikus értelemben vett tömegtermelésben megmutatkozni, nem fog automatikusan több „legyártott terméket” jelenteni. Ezért a stacionárius gazdaságrendre való felkészülés egyik legfontosabb feladata, hogy értékes, értéket teremtő, szolgáltatásalapú munkavégzési lehetőségeket teremtsünk mindenki számára. Ez megoldást jelent a jövedelmek elosztására is, mivel a kevesek által megtermelt értéket igazságosan elosztani meglehetősen bonyolult, a legjobb megoldás azokat a munkán keresztül mindenkihez eljuttatni.

A PÉNZÜGYI KOCKÁZATOKRÓL

A jelenlegi gazdasági világrendben a legnagyobb pénzügyi kockázatot az adósság felhalmozódása jelenti. Az eladósodás nem más, mint a hitel nem szabályszerű működése. Elgondolkodtató az a tény, hogy a világban az adósság mértéke 1980 óta meghatszorosodott, és az elmúlt 50 évben egy év kivételével, minden évben jobban növekedett, mint

a világ teljes kibocsátása. A kérdés nyilvánvaló: ha az adósság folyamatosan – a kibocsátás növekedési ütemét meghaladóan – növekszik, ki és miképp fogja az adósságot visszafizetni? A válasz pedig meglepően egyszerű: az adósságot soha nem fogják visszafizetni.

Az adósság felhalmozódása mögött folyik egy világpolitikai játszma, ami bár lehetővé teszi, hogy követeléseinket nyilvántartsuk, gyakorlatilag mindenki számára köztudott, hogy ezen adósságtömeget senki sem fogja visszafizetni. E helyzet kialakulásában a globalizáció is jelentős szerepet játszott. Például a fejlődő országok hatalmas hiteleket kaptak, gyakran értelmetlen infrastrukturális beruházásokra, most pedig az adósságszolgálat teljesítése érdekében ezen országok áruba bocsátják természeti erőforrásaikat. Azokat az erőforrásokat, amelyekből egyébként a fejlett országok egyre kevesebbet rendelkeznek. Ezzel párhuzamosan a fejlett országok vállalatai gyártóbázisukat kihelyezték fejletlen országokba, aminek célja ugyancsak a helyi természeti erőforrások felhasználása. A gyártókapacitások fejlett világbeli csökkenése pedig arra ösztönözte a pénzügyi befektetőket, hogy pénzügyi eszközökkel közvetlenül termeljenek profitot. Ennek eredményeképpen látszólag a pénz hoz

létre pénzt, ami egyfajta ellentmondáshoz vezet: ha a pénz értékmérő, akkor miképp lehet egyszerre értékteremtő is? Mindenképp szükséges ezen ellentmondás nemzeti és világgazdasági regulációja, miközben hiszem és remélem, hogy a közgazdászok, a pénzügyekkel foglalkozók és nem utolsósorban a politikai vezetők képesek lesznek e nyilvánvaló ellentmondás kiküszöbölésére.

Végezetül egy dolgot tennék hozzá a fentiekhez: működik-e a világgazdaság állam nélkül? A válasz nyilvánvalóan nemleges, de tisztában kell lenni azzal, hogy a befektető állam épp úgy kockáztat, mint az egyéni befektető. Ezért nagyon világos, átlátható ellenőrzési rendszerekre van szükség, amelyek feladata nem csak a közpénzek szabályos (jogszerű) elköltésének, de a felhasználás célszerűségének ellenőrzése is. Hiszen azt önmagában nem elegendő ellenőrizni, hogy a közpénzeket a magunk által létrehozott szabályokat betartva használtuk-e fel, szükséges azt is kontrollálni, hogy e források célszerűen, hatékonyan hasznosultak-e. Másképpen szólva: nem elégséges csak betartani a közlekedési szabályokat, hanem az is fontos, hogy a legrövidebb, leggyorsabb, legtakarékosabb módon, másokat sem feltartva jussunk el oda, ahova indultunk.

JEGYZET

¹ A cikk Pálincás Józsefnek az Állami Számvevőszék „Országkockázatok, hosszú távú államháztartási kockázatok felmérése és kezelése” címmel, 2013. október 9-én megrendezett konferenciáján elhangzott előadásának szerkesztett változata.